

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS ENVANTERİ

INVENTORYING INTANGIBLE HERITAGE

Solmaz KARABAŞA

Anahtar Sözcükler - Keywords:

Somut olmayan kültürel miras, envanter, Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi.

Intangible cultural heritage, inventory, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.

ÖZET

UNESCO'nun 2003 yılında hazırladığı "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi"nin, Sözleşmeye taraf olan her devleti kendi toprağı üzerinde bulunan somut olmayan kültürel mirası envanterlemeye zorunlu kılması, bu konudaki tartışmaların da başlangıcını oluşturur. Türkiye'nin 2006 yılında Sözleşmeye taraf olmasının ardından, söz konusu envanter çalışmaları icracı birim olarak belirlenen Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü bünyesinde yapılmaya başlanmıştır. Makalede, ilkelerinin Sözleşmeye dayanılarak oluşturulduğu Türkiye'nin somut olmayan kültürel miras envanterleri üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

Our research began with UNESCO's plea for every country to record its intangible cultural heritage under the "Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage," held in 2003. Research intensified in 2006, after Turkey joined the treaty. The investigations described were conducted under the auspices of the Ministry of Culture and Tourism and the General Directorate of Research and Education. This article discusses the intangible cultural heritage of Turkey and assesses this with respect to the 2003 convention.

GİRİŞ

Somut olmayan kültürel mirasın envanterlenmesi sorunu ilk olarak Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO'nun 2003 yılında oluşturduğu Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (yazıda bundan sonra sadece "Sözleşme" olarak anılacaktır) ile gündeme

gelmiştir. Ülkemiz için yeni bir kavram olan somut olmayan kültürel miras envanterinin biçimi üzerinde tartışmaya başlamadan önce, bu kavramın anlamı ve Sözleşmede altı çizilen noktalar üzerinde durmak gerekmektedir.

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

Somut olmayan kültürel miras, Sözleşme'nin 2. Maddesi'nde "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar" olarak tanımlanmaktadır. Somut olmayan kültürel miras tanımının bugüne kadar kullandığımız folklor, halk kültürü gibi kavramlardan farklılaştığı bazı noktalar bulunmaktadır. Örneğin;

- Topluluk, grup ve bazı durumlarda bireyler tarafından, kültürel miraslarının bir parçası olarak görülmesi,
- Sözlü gelenekle aktarılmış ve günümüzde hâlâ yaşıyor olması,
- Sürdürülebilir kalkınma ve evrensel insan hakları belgeleriyle uyumluluk.
- Yukarıdaki ilkelere uygunluk gösteren halk kültürü unsurlarını, somut olmayan kültürel miras olarak değerlendirmek mümkündür.

Sözleşme, somut olmayan kültürel mirası beş ana başlık altında toplamıştır:

- Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar;
- Gösteri sanatları;
- Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler;
- Doğa ve evrenle ilgili uygulamalar;
- El sanatları geleneği.

ENVANTER

Envanter en basit şekilde "unsurların kimlik tespitinin yapılması ve kayıt altına alınması" olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda somut olmayan kültürel miras envanterinin kimlik tespiti ve kayıt altına alma olmak üzere iki aşaması vardır.

1. Tespit: Sözleşme'nin 11. Maddesi'nde somut olmayan kültürel mirasın tespiti ile ilgili olarak öne çıkan en önemli husus, bu işin ilgili grupların, toplulukların ve onların temsilcileri niteliğindeki kuruluşların katılımıyla yapılması gereğidir.

2. Kayıt: Bunun için geçmişte defterlerin, günümüzde ise defterlerin yanında elektronik ortamların da kullanıldığını görmekteyiz. Her

iki durumda da sonuçların, ilgili topluluğun izin verdiği ölçüde kamuoyuyla paylaşılması Sözleşmenin 13. Maddesi (d) bendinin (ii/iii) gereği olduğu kadar, konunun "görünürlüğüne" ve farkındalık yaratılmasına önemli bir katkı yapacağı da kuşkusuzdur.

TÜRKİYE'NİN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS ENVANTERLERİ

Sözleşme'nin 12. Maddesi'nde belirtildiği gibi, taraf devletler envanterlerini kendi durumlarına uygun olacak şekilde oluşturmakta serbesttirler.

Kültürel çeşitliliği ve zenginliği göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de somut olmayan kültürel mirasın envanterlerinin oluşturulması çok büyük bir öneme sahiptir.

Türkiye kendi durumuna uygun somut olmayan kültürel miras envanterlerini oluştururken dünyadaki iyi örnekleri inceleyerek işe başlamıştır. Bu konuda dünyadaki iyi örneklerden biri Yaşayan İnsan Hazine Programı'dır ve bu program UNESCO tarafından da tavsiye edilmektedir. Bu nedenle Türkiye ilk envanter çalışmasına Yaşayan İnsan Hazine Programı ile başlamıştır.

Türkiye'nin somut olmayan kültürel miras envanterlerinin ayrıntılarına girmeden önce oluşturulan sistemin genel özellikleri üzerinde durmak gerekir.

Türkiye'nin envanterleri:

- Türkiye Cumhuriyeti'nin tümünü kapsayan ulusal niteliktedir. Bu nedenle, envanter yazımında bölgesel dağılıma dikkat edilmesi öngörülmüştür.
- Somut olmayan kültürel mirasın bütün alanlarını kapsar. Ancak Yaşayan İnsan Hazine Programı Ulusal Envanteri doğası gereği somut olmayan kültürel mirasın bazı alanlarında ağırlık kazanır. Bununla birlikte Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri'nde unsurlar arasında eşitliğe azami özen gösterilecektir.
- Katılımcıdır. İllerde katılımcı yaklaşımla oluşturulan Somut Olmayan Kültürel Miras Tespit Kurulları aracılığı ile gelen teklifler doğrultusunda hareket eder, nihai karar merkezde yine katılımcı yaklaşımla oluşturulan Somut Olmayan Kültürel Miras Uzmanlar Komisyonu ile verilir. Ancak bu sistemin istenilen şekilde işler hale gelmesinin, mevcut yapı için yeni bir uygulama olduğundan, zaman alacağı göz önünde tutulmalıdır.

- Somut olmayan kültürel mirasın dinamik yapısı göz önünde bulundurularak sürekli izlenir ve güncellenir.
- Uluslararası insan hakları belgeleri ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleriyle uyumludur.
- Koruma önlemleri içerir.

YAŞAYAN İNSAN HAZİNELERİ TÜRKİYE ULUSAL ENVANTERİ

Mirasın taşıyıcıları ve icracılarını yani “insan”ı merkeze alan bu envantere Yaşayan İnsan Hazinesi; “Somut olmayan kültürel mirasın belli unsurlarını yeniden yaratmak ve yorumlamak açısından gerekli bilgi ve beceriye yüksek düzeyde sahip kişileri” anlatır.

Yaşayan İnsan Hazinesi Türkiye Ulusal Sistemi, sahip oldukları bilgi ve becerileri ile birlikte SOKÜM (Somut Olmayan Kültürel Miras) taşıyıcılarının saptanması, bu mirası gelecek nesillere aktarma konusundaki sorumluluklarını üstlenmelerinin sağlanması amacıyla desteklenmesi görevini üstlenmektedir.

Yaşayan İnsan Hazinesi şu ölçütlere (Karabaşa 2009: 101-102) göre seçilir:

1. Ustalığını 10 yıldır icra ediyor olması
2. Sanatını usta-çırak ilişkisi ile öğrenmiş olması
3. Bilgi ve becerisini uygulamadaki üstünlüğü
4. Konusunda ender bulunan bilgiye sahip olması
5. Kişi veya grubun yaptığı işe kendini adanmışlığı
6. Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini geliştirme yeteneği (sanatının toplumla buluşmasını sağlayacak yenilikler içermesi)
7. Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini çırağa aktarma becerisi (bir çırak yetiştirmiş olması)

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS TÜRKİYE ULUSAL ENVANTERİ

Somut Olmayan Kültürel Miras; Topluluk ve grupların kendi kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları, çoğunlukla sözlü olarak gelecek nesillere aktarılan kültürel mirasla ilgili bilgi ve beceriler kadar, anlatım ve pratikleri de kapsar.

Somut Olmayan Kültürel Miras Türkiye Ulusal Envanteri'nin oluşturulmasında şu temel ölçütler (Karabaşa 2009: 102-103) dikkate alınır:

1. İnsan yaratıcılığının bir kanıtı olarak değeri
2. Kültürel ve toplumsal gelenekler içerisindeki

köklülüğü

3. Belirtilen topluluk ya da grubu temsil niteliği
4. Kaybolma riski

ENVANTER OLUŞTURMA SÜRECİ

Türkiye’de somut olmayan kültürel mirası envanterleme çalışmalarını ile ilgili işlem basamakları şunlardır:

- İllerde öncelikle ilgili kurum/kuruluş, araştırma merkezi/enstitü, sivil toplum kuruluşu temsilcileri ile uzmanlar ve gerekli durumlarda bizzat somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının katılımıyla Somut Olmayan Kültürel Miras Tespit Kurulları oluşturulur.
- Bu Kurullar kendi illerindeki somut olmayan kültürel miras unsurları ile yaşayan insan hazinesi aday önerilerini, gerekli formlar (Bkz: www.aregem.kulturturizm.gov.tr) doldurulmuş halde, periyodik olarak yılda iki kez Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü’ne gönderir.
- Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, illerden gelen verileri, üniversitelerin halkbilim bölümleri, araştırma merkezleri ve ilgili diğer kurum/kuruluş temsilcilerinin katılımı ile oluşturduğu Uzmanlar Komisyonu’nda değerlendirerek, envantere alınacak unsurları belirler.
- Envantere alınması kararlaştırılan unsurlar, envanter sistemine kaydedilir ve miras taşıyıcılarının izin verdiği ölçüde web sitesinden kamuya açık olarak paylaşılır.
- Envanterlere alınan unsurlarla ilgili olarak, eylem planlarında yer verilen korumaya dönük faaliyetlerin gerçekleştirilmesine başlanır.
- Envantere alınan unsur izlenir ve envanterler sürekli güncellenir.

KORUMA

Envanter, Sözleşme’nin esas ortaya çıkış amacı olan “korumak” misyonunu yerine getirebilmenin ilk aşamasıdır. Dolayısıyla da somut olmayan kültürel miras unsurlarının korunabilmesi için öncelikle envanterlerinin oluşturulması gereklidir.

Envanter çalışmaları, korumayla yakın ilişkisi nedeniyle, salt bir tespit ve kayıt işlemi olarak görülemez ve korumaya dönük bir eylem planını da içermesi beklenir.

Türkiye’de korumaya yönelik yapılacak faaliyetlerin başında, unsurlar ve ilan edilen Yaşayan

İnsan Hazinesi ile ilgili olarak yapılacak tanıtım faaliyetleri gelmektedir. Bakanlığın çeşitli birimleri aracılığıyla yaptığı destekler de, yine bu envantere alınan somut olmayan kültürel mirasa yönlendirilmektedir. Ayrıca Yaşayan İnsan Hazinesi için ödüllendirme vardır.

SONUÇ

Somut olmayan kültürel miras çalışmaları ile ilgili olarak; ilk aşamada -Sözleşme’de gerekliliği belirtildiği üzere- sorumlu bir yapının belirlenmesi gerekmektedir. Mevzuattaki uyumluluğu nedeniyle Türkiye’de bu sorumlu yapı, Kültür ve Turizm Bakan-

lığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü olarak belirlenmiş ve ardından ilk iş olarak somut olmayan kültürel miras envanteri çalışmalarına başlanmıştır. Ancak verilerin kamuoyuyla paylaşılması için gerekli altyapı hazırlık çalışmaları tamamlanamadığından henüz paylaşımına açılmamıştır.

Öte yandan envanter çalışmalarında mevzuat ve finansman eksiklikleri bulunmaktadır. Sözleşme’nin kabulünden sonra hızla başlanan faaliyetlerin amacına ulaşması, istenen etkiyi göstermesi ve oluşturulan sistemin işler hale gelmesi, çalışmaları bütünlüyecek mevzuat düzenlemeleri ile gerekli fonun oluşturulmasına bağlıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Karabaşa, S. 2009.

“TC Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışmaları”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması. Temel Belgeler*: 97–112. Ankara.

Final Report, 2004.

Final Report. Workshop on Inventory Making For Intangible Cultural Heritage Management in Asia and the Pacific, 6–11 December 2004, Tokyo/Japan.

Oğuz, Ö., 2008.

“UNESCO ve Geleneğin Ustaları”, *Milli Folklor* 77: 5–10.

Summary Report, 2007.

Summary Report. International Seminar on Principles and Experiences of Drawing up ICH Inventories in Europe, 14–15 May 2007, Tallinn/Estonia.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 2006.

“Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”, M.Ö. Oğuz - Y. Özay ve P. Tacar (çev.), *Resmî Gazete*, 11 Mart 2006 tarih ve 26105 Sayılı.

“Guidelines for the Establishment of National Living Human Treasures Systems”

<http://www.unesco.org/culture/ich/>